

Dertien stellingen over de Vinex-woningbouw

Gebaseerd op essay voor Jaarboek Architectuur in Nederland- o.m. gebruikt als column Bouw – mei 1999

1 De Vinex-operatie begon tien jaar geleden met een overdaad aan pretenties en ambities. Wie de concrete resultaten, zoals ze nu zichtbaar beginnen te worden, beoordeelt aan de hand van de oorspronkelijke pretenties, kan niet anders dan zeer teleurgesteld zijn. De Vinex-wijken zijn eigenlijk alleen draaglijk als we de oorspronkelijke ambities vergeten en aanvaarden dat het ‘gewone’, pretentieloze woonwijken zijn, die niet per se een glorieus nieuw hoofdstuk hoeven toe te voegen aan de internationaal geroemde stedenbouwkundige en architectonische reputatie van Nederland.

2 In de overheidsstrategie voor de Vinex zat van meet af aan een zwakke plek. Enerzijds had het Rijk rond 1990 hooggestemde ambities die een actieve overheidsrol op alle niveaus veronderstelden: de ruimtelijke-orderingsambities van de geconcentreerde verstedelijking, en de culturele ambities van het architectuurbeleid. Tegelijkertijd echter wilde de overheid zich juist minder actief opstellen ten gunste van de markt (terugtrekking). Van dit streven was de nota-Heerma, *Volkshuisvesting in de jaren negentig*, een uitdrukking. Te lichtvaardig werd aangenomen dat deze uiteenlopende doelstellingen in de praktijk wel samen zouden kunnen gaan.

3 Met name is de aardverschuiving onderschat die de nota-Heerma in de machtsverhoudingen bij ontwerp, ontwikkeling en bouw van de Vinex-locaties veroorzaakte. Ook hier bleek te gelden: *Wie betaalt, bepaalt*. Toen de subsidiëring door de rijksoverheid ophield en gemeentebesturen zo het meest vertrouwde sturingsinstrument verloren, werden de grote marktpartijen (projectontwikkelaars, aannemers, beleggers en de corporaties als nieuwkomers op de markt) de dominante kracht. Hun bedrijfseconomische logica, normen en dynamiek werden bepalend voor de Vinex-uitwerking. De (culturele en maatschappelijke) ambities van de overheid speelden voortaan een ondergeschikte of slechts cosmetische rol.

4 De grootste omwenteling school in het grondbezit. Gemeenten waren een eeuw lang ongecompliceerd grondeigenaar geweest bij nieuwbouw; speculatie door particulieren loonde niet. Nu werd het wel lucratief, dankzij het verschrompelen van het aandeel sociale woningbouw. *‘Grond is een productiefactor geworden. Het hebben van grond bepaalt de toegang tot de markt.’* (Jacques van den Hoven, directeur Heijmans Bouw) Formeel houdt de gemeente sterke troeven, maar psychologisch is ze een zwakkere partij geworden.

5 De regering stelde geconcentreerde verstedelijking als doel met de specifieke inzet van nieuwbouw als middel. Voor de grote marktconglomeraten die nu het voortouw namen, ligt het precies andersom: zij willen bouwen (bedrijfscontinuïteit, omzet, winst) en de Vinex is daarbij slechts een middel om kwantiteit te realiseren. Ze hebben zich niet wezenlijk gecommitteerd aan de Vinex-principes van de compacte stad. *‘Het gaat niet om projectontwikkelaars die samen met een gemeente een gebied ontwikkelen, maar om aannemers die productiecapaciteit willen veilig stellen.’* (Wytze Patijn, Rijksbouwmeester)

6 Binnen de bouwwereld is intussen de macht in het afgelopen decennium sterk geconcentreerd, door fusies en overnamen. Op iedere Vinex-locatie duiken nu op de publiciteitsborden dezelfde namen op. De Vinex-operatie kent al met al slechts een handjevol onderling nauw verbonden opdrachtgevers. Die ontwikkeling maakte de kansen op diversiteit en een eigen specifieke identiteit voor iedere locatie, alleen maar ongunstiger.

7 Met andere woorden: terwijl elk van de Vinex-wijken zou moeten aansluiten op de specifieke identiteit van de bestaande stad, sluiten ze vooral aan op elkaar. De Vinex-wijken lijken op elkaar, niet op de steden waar ze bijhoren. Ze zijn een soort Nederlands *suburbia* aan het worden, onderling inwisselbaar. Dat was niet wat er met compactheid en stedelijkheid was bedoeld. Het is de overwinning van de makelaarsambitie om de woningen zo snel en risicoloos mogelijk te verkopen, met anti-stedelijkheid als onderdeel van de marketing: *'Buiten wonen dicht bij de stad'*. (verkooppleus Leidschenveen) Wat was bedoeld als een bijdrage aan de compacte stad, is geworden tot een gelegitimeerde vorm van suburbanisatie die mobiliteit en segregatie eerder stimuleert dan tegengaat.

8 De programmatische verschraling en massificatie slaat hard toe op het niveau van de woningtypologieën. Interessante afwijkende woningtypen zijn in aantal te verwaarlozen. Maar liefst 43% van de productie in 1998/99 bestaat uit bulkproductie van eengezinsrijtjeswoningen. De standaardwoningen die een halve eeuw geleden werden bedacht als betaalbare minimumwoning voor lagere inkomensgroepen ('normaalwoningen', 'keuzewoningen') zijn nu de basisvariant voor de eengezinswoning op de Vinex-locaties. De marktwerking faalt dramatisch in het inspelen op majeure maatschappelijke trends (zoals huishoudenssamenstelling, woon/werk/recreatiewensen, enz.).

9 Typerend is het Waarde-Rianthuis van Intervam/HBG. Het biedt de illusie van 'een echte woning naar wens', terwijl de keuzemogelijkheid zich in feite beperkt tot façade en accessoires: men koopt steeds dezelfde standaardwoning, met gefixeerde plattegrond en krappe maten. Juist daar waar het meest behoefte is aan variatie, aan mogelijkheden om de ruimte aan de eigen levenspatronen en wensen aan te passen, is het minst mogelijk. De façadestijlen ridiculiseren gerenommeerde architectuurstromingen; het hele concept ridiculiseert de intrinsieke betekenis van architectuur, die immers veel meer is dan gevelontwerp. Overal in Vinex-wijken duiken dergelijke schrale jaren-vijftigwoningen op, als opgedirkte Trabants.

10 Dat de Vinex-ambities onder druk kwamen te staan, bleek al snel. Zie bv. het rapport *Woningbouw in de marktsector* (RIGO, 1993) met tips om de markt woningbouw te stimuleren, waarbij alle andere ambities vergeten leken, zoals stedelijkheid, compactheid, complexiteit, diversiteit, vormgevingskwaliteit. Of de analyse van Vinex-plannen in 1994, met de conclusie *'dat vrijwel overal gekoerst werd op mono-functionele woongebieden met een eenzijdig woningaanbod en een navenante bevolkingssamenstelling'*. Een tweede onderzoek, vier jaar later, was even ondubbelzinnig: *'Bij nader inzien blijken concentratie en stedelijkheid ten onrechte als uitgangspunten te zijn genomen. Vinex wordt dan wel een verstedelijkingsopgave genoemd, maar na realisatie zal er weinig stedelijks in de traditionele zin van het woord te beleven zijn.'* (Stimuleringsfonds voor Architectuur, *Buiten-gewone steden*) Van alle kanten neemt de kritiek toe. Zie Rijksbouwmeester Patijn (in zijn *Pyramidelezing* 1998): *'Je moet een toekomstige samenleving vormgeven, een stuk stad met alle nodige voorzieningen. Het is een te gemakkelijke ideologie om te denken dat de markt dat wel doet. De beer is los als er alleen maar een vrij spel van maatschappelijke krachten is.'*

11 Niemand is gelukkig met de wijze waarop de Vinex zich heeft ontwikkeld, al moeten sommigen beroepshalve doen alsof ze dat wel zijn. Alle betrokkenen lijken zichzelf en elkaar klem te hebben gezet in een werkwijze die tot onbevredigende resultaten leidt. Bovendien: was er maar een echt vrij spel van maatschappelijke krachten! Van gelijkwaardige maatschappelijke zelfregulering, met een sterke positie voor de burger, is echter geen sprake. De machtsconcentratie bij een select deel van de Nederlandse projectontwikkelaars en aannemers betekent dat de burger in feite minder over de productie van zijn woning te zeggen heeft dan ooit.

12 Wat moet er anders? Een andere koers moet vooral de zeggenschapsstructuur aan aangrijpingspunt nemen. Het wonen is in de eerste plaats een individuele aangelegenheid: het primaat moet bij de burgers zelf komen te liggen. De burger moet het eerst handelende personage kunnen zijn, in plaats van afwachtend consument. Individueel opdrachtgeverschap is hiervoor een vorm (het 'wilde wonen' van Carel Weeber, al hoeft het accent niet per definitie op de 'wildheid' te liggen). Waarbij de (lokale) overheid zorg draagt voor het stedenbouwkundig en sociaal raamwerk en de invulling daarvan aan individuele of groepen burgers wordt toevertrouwd. Oftewel: de strengheid van de Nederlandse stedenbouw als voorwaardescheppend stramien waarbinnen de losheid van Belgische woningbouw kan opbloeien. Dit voorstel is een ideologisch voorstel, gericht op *empowerment* oftewel de burger maximale zeggenschap geven. Ook het verzet tegen deze ideeën moet in essentie als ideologisch verzet worden gezien, voortkomend uit minachting of wantrouwen jegens 'gewone mensen'. Die teneur zou als zodanig aan de kaak gesteld moeten worden.

13 Intussen is het niet zinvol om de Vinex-wijken, kersvers opgeleverd of nog in aanbouw, meteen al af te schrijven als complete mislukkingen. We moeten nuchter erkennen dat de aanvankelijke hoge ambities niet worden gehaald. De Vinex brengt geen compacte stad voort met bruisende stedelijkheid en diversiteit, en de allure is op z'n best *skindeep*. Maar het gaat wel om een miljoen woningen tot 2010. En als we een andere visie op de toekomstige inrichting van Nederland ontwikkelen, niet meer gebaseerd op centrumgerichte structuren maar meer op metropoolvorming en 'netwerksteden', dan kunnen de Vinex-wijken daaraan dienstbaar zijn: als de eerste laag van urbane kolonialisatie van open tussengebieden en daarmee de basis voor latere verdichting. Als de Waarde-Rianthuisjes over dertig jaar versleten zijn, vormen ze eenvoudig de humus voor een volgende verstedelijkingsfase. Zo zal de Vinex geen eindpunt van de compacte stad zijn, maar een beginpunt voor de meerkernenstad.